

IMOM MOTURIDIY

XALQARO ILMIY-TADQIQOT MARKAZI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CENTER

المركز الدولي للبحوث العلمية

Jurnalga maqolalar qabul qilish
uchun maxsus veb-sayt:

www.maturidijournal.uz

+998971 244-35-36

@maturidiyuz

www.maturidiy.uz

info@maturidiy.uz

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-adabiy jurnal

ISSN 2181-1881

MOTURIDIYLIK

THE MATURIDIYYA - الماتريدية - МАТУРИДИЗМ

Narsalarning asl mohiyatini
bilishga olib boradigan yo'llar - hissiy anglash,
rost xabar va aqlidir.

2/2023

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матүридизм

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Музаффар КОМИЛОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Нуриддин ХОЛИҚНАЗАРОВ – Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий

Шоазим МИНОВАРОВ – Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази директори

Давропбек МАХСУДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Зоҳиджон ИСЛОМОВ – филология фанлари доктори, профессор

Аҳаджон ҲАСАНОВ – тарих фанлари доктори, профессор

Шовосил ЗИЁДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Жамолиддин КАРИМОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аҳмад Саъд ДАМАНҲУРИЙ (أحمد سعد الدمنهوري) – илоҳиёт фанлари доктори

Маҳмуд Эрол ҚИЛИЧ (Mahmud Erol KILIÇ) – доктор, профессор, IRCICA Бош директори

Назир Мухаммад АЙЁД (نظير محمد عياد) – илоҳиёт фанлари доктори, Ал-Азҳар мажмуаси Ислом тадқиқотлари академияси Бош котиби

Режеп ТУЗЖУ (Reser Tuzcu) – илоҳиёт фанлари доктори, профессор, Салжук университети ҳузуридаги Имом Мотуридий тадқиқот маркази директори

Аширбек МУМИНОВ – тарих фанлари доктори, профессор, IRCICA Бош директорининг дастурлар бўйича маслаҳатчиси

Камалуддин Нурдин МАРЖУНИ (Kamaluddin Nurdin Marjuni) – илоҳиёт фанлари доктори, Малайзия ислом фанлари университети кафедра мудири

Дониёр МУРАТОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Одил ЭРНАЗАРОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари
бўйича қўмитасининг 2023 йил 8 июндаги
03-07/4601-сонли ҳулосаси асосида тайёрланди.

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО
ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ**

Бош муҳаррир:

Жамолиддин Каримов,
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Масъул муҳаррир:

Зафар Фахриддинов,
*Исломишунослик фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)*

Саҳифаловчи:

Зарифжон Арслонов

Дизайнер:

Зарифжон Ғуломов

“Мотуридийлик” журнали
Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация
комиссиясининг 2021 йил 30 декабрдаги 310/10-
сон қарори билан диссертация асосий илмий
натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий
нашрлар рўйхатига киритилган.

Журнал 2021 йил 12 декабрда Ўзбекистон
Республикаси Президенти Администрацияси
ҳузуридаги Ахборот ва оммавий
коммуникациялар агентлиги томонидан
№1139 рақами билан рўйхатга олинган.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳар, Шайхонтоҳур тумани,
Абдулла Қодирий кўчаси, 11-уй.

E-mail: maturidijournal.uz

Web-sahifa: info@moturidiy.uz

Телефонлар: (+99871) 244-35-21,
(+99871) 244-35-47

МУНДАРИЖА

ИСЛОМШУНОСЛИК

Ibrohim Usmonov.

Шариат ва тасаввуф: герменевтик ёндашувлар (Ҳаким Термизий асарларида юридик герменевтика)..... 4

Zafar Fakhriddinov.

Ҳаким Термизийнинг тафсир ва таъвил борасидаги қарашлари 13

Numonjon Turayev.

Имом Бухорийнинг “ат-Тарих ал-кабир” асаридаги “тафарруд ар-ровий”га доир услуби..... 20

Doston Mustafayev.

“Ҳошия ала ал-Кашшоф” асарининг тафсиршуносликдаги аҳамияти 28

ДИНШУНОСЛИК

Komiljon Shermukhammedov.

Мисрдаги “Мусулмон биродарлар” таъсирида шаклланган экстремистик ҳаракатлар: қиёсий таҳлил 36

Shukrullo Jurayev.

Муҳаммад Шайбоний асарларида тинчлик тамойилларининг акс этиши 46

Dilfuza Zakirova.

Динлардаги таъқиқ тушунчасига доир қарашлар таҳлили 55

Elyorjon Saminov.

Радикализм – экстремизм ва терроризмга элтувчи сўнгги босқич 63

ИСЛОМ ТАРИХИ

Muzaffarkhon Joniyev.

Совет даврида Ўрта Осиё мусулмонларининг ҳаж сафарлари (1920-1930 йиллар)..... 70

Oybek Sotvoldiyev.

Табақот жанрининг юзага келиш ва ривожланиш тарихи 80

Sayqal Ahmedov.

Мовароуннаҳр мўғуллар ҳукмронлиги даврида 87

ИСЛОМ МАНБАШУНОСЛИГИ

Doniyor Muratov.

Абдуллоҳ Субазмуний ва унинг “Кашф Ал-Осор” асари 94

Mas’udkhon Ismoilov.

Хожа Муҳаммад Порсо “Ҳафтоду се фирқа” рисоласининг исломдаги фирқаларни ўрганишдаги аҳамияти 104

Zokhidjon Abdullayev.

Имом Бухорийнинг “Халқ афъол ал-ибод” асари ва унинг ёзилиш услублари 112

Saidmuhammadkhon Muhibullayev.

Камолиддин Баъзий Таржимаи холи ва яшаган давридаги илмий, ижтимоий ва сиёсий муҳит 122

Maftuna Muminova.

Navoiy asarlarida ustoz-shogird g’oyalarining manbaviy va milliy asoslari..... 130

Malika Nosirova, Saidakhon Asqarova.

Mahmud Zamaxshariyning “al-Mufasssal fi san’at al-e’rob” asaridagi she’riy parchalar tasnifi 137

Mas'udkhon M. ISMOILOV,
*International Islamic Academy of Uzbekistan,
Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor
of the ICESCO department for Islamic
Studies and Islamic Civilization.
A.Kadiri str. 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.
E-mail:*

DOI: 10.47980/MOTURIDIY/2023-2/13

**ХОЖА МУҲАММАД ПОРСО
“ҲАФТОДУ СЕ ФИРҚА”
РИСОЛАСИНИНГ ИСЛОМДАГИ
ФИРҚАЛАРНИ ЎРГАНИШДАГИ
АҲАМИЯТИ**

**THE SIGNIFICANCE OF KHWAJA
MUHAMMAD PORSO'S BOOK “HAFTADU
SE FIRQA” IN THE STUDY OF ISLAMIC
SECTS**

**О ЗНАЧЕНИИ ТРАКТАТА “ХАФТОДУ СЕ
ФИРКА” ХОЖА МУҲАММАДА ПОРСО
ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ СЕКТ В ИСЛАМЕ**

КИРИШ

Жаҳон цивилизация марказларидан бўлмиш Ўзбекистон ҳудудида умуминсоний қадриятлар даражасига молик моддий ва маънавий бойликлар жуда кўп бўлиб, улар авлоддан авлодга етказиб келинаётган обидалар, қадимда яратилган қўлёзма асарлар халқимиз даҳосини кўз-кўз қилиб туради. Бундай нодир дурдоналар бу юртдан етишиб чиққан олимларнинг закосидан дарак беради.

Ислом дини юртимизга милодий VII асрда кириб келгач, олимларимизнинг чуқур ўрганишлари ва кенг тадқиқотлар олиб боришлари туфайли бу дин янада ривож топди. Бунинг натижасида юртимиздан Ислом динининг барча йўналишларида буюк алломалар етишиб чиқди.

Бугун Ўзбекистонда олимларимиз қолдирган илмий меросларини ўрганишга алоҳида аҳамият кўрсатилмоқда, уларнинг панду насиҳатлари ва бой илм-маърифатлари асосида ёшларни бағрикенглик руҳида тарбия қилишга катта урғу берилмоқда.

Дарҳақиқат, аллома боболаримиз битиб кетган асарларни ўрганиш, ҳозирги замон тараққиёти ва глобаллашув руҳиятини ҳисобга олган ҳолда

ёшларимиз таълим-тарбиясида янада зарур бўлиб, уларни Ватанга садоқат, миллий-диний қадриятларимизга ҳурмат руҳида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, исломий билимлар, хусусан, тасаввуф таълимоти ва тарихини ўрганишга ҳукумат томонидан ташаббус кўрсатилди. Йирик алломалар илмий меросини ўрганиш борасида халқаро анжуманлар ташкил этилди.

Сўнгги йилларда миллий қадриятларимиз ва муқаддас динимизга оид анъаналар халқимизнинг маънавий-маърифий жиҳатдан юксалишида муҳим омиллардан бири эканини мулоҳаза қилиб иш юритаётган мамлакатимиз раҳбарияти бой маънавий меросимизнинг ажралмас қисми бўлган қадимги ёзма манбаларни ўрганишга ҳам алоҳида эътибор қаратмоқда. Жумладан, ҳукумат қарорларида аждодларимизнинг улкан маънавий, илмий меросини ҳар томонлама чуқур ўрганиш бўйича аниқ кўрсатмаларни белгилаб берилган. (ПҚ: <https://lex.uz/docs/4791086>).

Ўзбекистон Республикаси президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида бундай таъкидланган: “Биз жамиятимизда ҳар қандай радикаллашувга, ёшларимиз онгини бузғунчи ёт ғоялар билан заҳарлашга, диндан сиёсий мақсадларда фойдаланишга, маърифат ўрнини жаҳолат эгаллашига йўл қўймаймиз. Бунинг учун нафақат масъул ташкилотлар, балки барчамиз биргаликда муқаддас динимизнинг инсонпарварлик моҳиятини очиб бериш, фарзандларимизни миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялаш бўйича оила, маҳалла ва таълим масканларида иш олиб боришимиз зарур” (Мурожаатнома. <https://xs.uz/uzkr/post/>).

Бундай кўрсатмалар исломшунос, тарихчи, адабиётшунос олимларга катта масъулият юклайди ва қўлёзма манбаларга асосланган ҳолда ўз илмий тадқиқотларини олиб бориш ва улардан олинган натижаларни халқимизга эълон қилиб бориш вазифасини қўяди. Чунки, буюк келажакка кўз тиккан, учинчи ренессансни кўзлаган халқ ўз тарихини, адабиётини ва диний таълимотларини яхши билсагина кўзлаган мақсадига етиши мумкин. Марказий Осиёнинг ўрта асрлар тарихини ва адабиётининг ўрганмоқчи бўлган тадқиқотчи эса, тасаввуф тарихи ва таълимотидан ҳам хабардор бўлиши керак.

Аннотация. Мақолада темурийлар даври тарихи, маънавий ҳаётига доир масалалар қаламга олинган. Бу даврда юртимизда яшаган халқларнинг маънавиятида катта аҳамият касб этган Яссавия, Кубравия ва Хожাগон-нақшбандия тариқатлари вакиллари фаолияти ўрганилган. Жумладан, Баҳоуддин Нақшбанд ҳамда унинг султонлари Алоуддин Аттор, Хожас Муҳаммад Порсо, Яъқуб Чархий каби шайхлар ҳаёти ва улар ёзиб қолдирган тасаввуф соҳасидаги асарлар ҳақида маълумот берилган.

Хожাগон-нақшбандия тариқатининг ёзма меросга айланиши, илмий-назарий жиҳатдан асослаб берилиши, таълим сифатида шаклланиши биринчи навбатда Хожас Муҳаммад Порсонинг илмий фаолияти, унинг қаламига мансуб асарлар воситасида амалга ошган. Унинг асарлари шариатнинг турли масалаларига, тасаввуф назариясига, хусусан, хожাগон-нақшбандия тариқати таълимотига бағишланган.

Муҳаммад Порсонинг илмий мероси бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас, албатта. Масалан, унинг “Хафтоду се фирқа” (“Етмиш уч фирқа”) рисоласи ақида мавзусидаги бошқа асарлари каби бугунги глобллашув даврида ақидапараст адашган оқим вакиллари раiddиялар беришида илмий асосли кўрсатмалар баён қилинган қимматли манба сифатида муҳимдир. “Хафтоду се фирқа” рисоласи ушбу мақоланинг марказида туради. Асар Ислом умматининг етмиш уч фирқага бўлиниб кетиши хабарини берувчи ҳадис билан бошланган ва муаллифга маълум бўлган фирқалар рўйхати келтирилган ҳамда ҳар бир фирқанинг асосий гояси баён қилинган, кейин уларга аҳли сунна олимларининг раiddияси келтирилган.

Калим сўзлар: Хожас Муҳаммад Порсо, етмиш уч фирқа, тасаввуф, темурийлар даври тарихи, радикал оқимлар, алломалар илмий мероси.

Abstract. The article discusses the issues related to the history of the spiritual life of the Timurid period. It studies the activities of representatives of the Yassawīyah, Kubrawīyah and Khwajagan-Naqshbandīyah Sūfī orders which gained great importance in the spirituality of people who lived in our country during that period. In particular, the article provides information on the biographies of such sheikhs as Bahā' al-Dīn Naqshband and his caliphs 'Alā' al-Dīn 'Aṭṭār, Khwaja Muḥammad Parsa, Ya'qūb Charkhi as well as the works in the field of Sūfism.

The transformation of Khwajagan-Naqshbandīyah order into a written heritage, its scientific-theoretical foundation and its formation as a doctrine took place primarily through the scientific activity of Khwaja Muḥammad Parsa and his works. His works are devoted to various issues of the Shariah, the theory of Sūfism, in particular, the teachings of the Khwajagan-Naqshbandīyah Sūfī order.

Muḥammad Parsa's legacy of works and teachings has been of great importance till these days. For instance, his treatise “Haftadu se firqa” (“Seventy-three sects”), like his other works on the subject of faith, is important as a valuable source of scientifically based instructions for refuting the representatives of fanatical misguided movements in today's globalization era. The treatise “Haftadu se firqa” is the focus of this article. The work begins with a hadith that informs about the division of the Muslim Ummah into seventy-three sects, and lists the sects known to the author and explains the main idea of each sect, followed by the refutation of Ahl al-Sunnah scholars.

Keywords: Khwaja Muḥammad Parsa, seventy-three sects, Sūfism, history of the Timurid era, radical sects, scholarly heritage

Аннотация. В статье освещаются вопросы, связанные с историей духовной жизни тимуридского периода. В ней изучается деятельность представителей суфийских тариқатов яссавия, кубравия и ходжагон-накибандия, которые приобрели большое значение в духовности народов, населявших нашу страну. В частности, приводятся сведения о жизни таких шейхов, как Бахауддин Накибанд и его халифах Алауддин Аттар, Ходжа Мухаммад Порсо, Якуб Чархи и работах в области суфизма.

Трансформация идей ордена ходжагон-накибандия в письменное наследие, его научно-теоретическое обоснование и формирование как учения произошло прежде всего благодаря научной деятельности Ходжи Мухаммада Порсо и его трудам. Его работы посвящены различным вопросам шариата, теории суфизма, в частности, учению тариқата ходжагон-накибандия.

Научное наследие Мухаммада Порсо, безусловно, не утратило своего значения и сегодня. Например, его трактат “Хафтоду се фирқа” (“Семьдесят три секты”), как и другие его работы на тему веры, важен как ценный источник научно обоснованных указаний для опровержения представителей фанатичных заблуждающихся течений в условиях современной глобализации. Брошюра “Хафтоду се фирқа” находится в центре внимания этой статьи. Работа начинается с хадиса, сообщающего о разделении исламской уммы на семьдесят три секты, перечисляются известные автору секты и поясняется основная идея каждой секты с последующим опровержением ученых Ахлу Сунны.

Ключевые слова: Ходжа Мухаммад Порсо, семьдесят три течения, суфизм, история тимуридского периода, радикальные течения, научное наследие.

АСОСИЙ ҚИСМ

Темурийлар даври тарихи билан шуғулланган олимларнинг илмий ишларини ўрганар эканмиз, бу даврда ҳам тасаввуф таълимоти юртимизда яшаган халқларнинг маънавиятида катта аҳамият касб этганини кўришимиз мумкин. Ўлкада яссавия, кубравия тариқатлари вакиллари билан бирга хожалар-нақшбандия тариқати пешволари ҳам фаолият олиб борганлар. Жумладан, Баҳоуддин Нақшбанд ҳамда унинг султонлари Алоуддин Аттор, Хожа Мухаммад Порсо, Яъқуб Чархий сингари шайхлар тасаввуф соҳасида қатор асарлар ёзиб қолдирганлар.

Хожалар-нақшбандия тариқати ёзма меросининг шаклланиши, илмий-назарий жиҳатдан асослаб берилиши, таълимот сифатида юзага келиши шаклланиши биринчи навбатда Хожа Мухаммад Порсонинг илмий фаолияти, унинг қаламига мансуб асарлар воситасида амалга ошган. Унинг асарлари шариатнинг турли масалаларига, тасаввуф назариясига, хусусан, хожалар-нақшбандия тариқати таълимотига бағишланган.

Хожа Мухаммад Порсо 1349 йилда Бухорода туғилган, мадрасаларда ўқиб, Қуръон, ҳадис, калом каби турли диний илмларни чуқур ўрганиб, замонасининг забардаст кишиларидан бири бўлиб етишган ва Баҳоуддин Нақшбанддан сўнг Марказий Осиёда нақшбандия тариқатининг энг йирик вакили ҳамда тарғиботчиси сифатида машҳур бўлган. Унинг тўлиқ исми Мухаммад бин Маҳмуд Ҳофиз Бухорийдир. “Порсо” унинг лақаби бўлиб, бу лақабни унга Баҳоуддин Нақшбанд берган.

Баҳоуддин Нақшбанд вафоти олдида Хожа Мухаммад Порсонинг ўз ўрнига таъйин қилганини унинг яқинларидан бўлган Хожа Али Домод қуйидагича тавсифлайди: “Ҳазрати Хожа Баҳоуддин охири беморликлари пайтида ҳозирги жасадлари ётган қабрни кавлашга буюрдилар. Қабрни қовлаб бўлиб, уларнинг ҳузурларига келдим. Ўзларидан сўнг иршод ишига кимни буюрар эканлар, деган фикр кўнглимдан ўтди. Улар тўсатдан менга ўгирилиб: “Ҳижоз йўлида айтган гапим гапдир, кимки бизни орзу қилса, Хожа Мухаммад Порсога назар қилсин”, дедилар” (Рашаҳот.).

Демак, Баҳоуддин Нақшбанд ўзининг иккинчи султони Хожа Мухаммад Порсонинг тарбиясига аҳамият қаратган ва унга катта умид боғлаган ҳамда ўзидан кейин муридларини бошқариш учун унга ишонч билдирган.

Хожа Мухаммад Порсо икки марта ҳаж сафарига бўлган. Дастлаб пири Баҳоуддин Нақшбанд билан, кейинчалик эса 1419 йили борган. У бу сафарини Бухоро, Насаф, Термиз, Балх, Ҳирот, Нишопур орқали қилган. Бу шаҳарлар аҳолиси уни катта ҳурмат билан кутиб олишган. Маккаи мукаррамада ҳаж амалларини бажариб, Расулulloҳ (с.а.в.) раъзасини зиёрат қилиш учун Мадинаи мунавварага келади ва шу ерда ҳижрий 822 йил, 25-зулҳижжа ойи жума куни етмиш икки ёшида вафот этади ва Аббос (р.а)нинг қабри ёнига дафн қилинади. Бу сана милодий 1420 йил, 12 январга мувофиқ келади. Кейинчалик Шайх Зайниддин Хавофий (XV аср) унинг қабри устига Мисрдан оқ тош келтириб қўйдирган. Марказий Осиё халқлари маънавиятида, хусусан, тасаввуф тарихида чуқур из қолдирган аллома Хожа Мухаммад Порсонинг вафотидан сўнг, илм, ахлоқ ва тасаввуфда беназир бўлган ўғли Абу Наср Маҳмуд ибн Мухаммад Порсо (ваф. 986/1537) отасининг муридларига раҳбарлик қилган. Хожа Абу Наср Порсонинг Хожа Абдулвалий Порсо исмли ўғли ҳам бўлган.

Хожа Мухаммад Порсонинг бой кутубхонаси ҳам бўлиб, у ҳаётининг охириги йилларида барча китобларини вақф қилиб қолдирган. Порсонинг кутубхонасига тегишли китоблардан бир қисми бизгача етиб келган. Мазкур қўлёзмаларнинг бир қисми дунёнинг турли қўлёзма фондларида, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида ҳам сақланади. Бу кутубхонанинг тарихи ва қўлаи Зиёдов Ш., Ҳабибуллаев А., Мўминов А., Некрасова Е. каби олимлар томонидан ўрганилган (Зиёдов Ш., 2009).

Порсога ислом дунёсининг турли бурчакларидан мактублар келиб турган. Буни “Қавл фил-ажвиба ҳазиҳи ал-асилат ал-мурсала мин Ҳирот ила Бухоро”, “Мактуб” номли рисолаларида кўриш мумкин.

Али Сафий “Рашаҳот”да Хожа Мухаммад Порсода кароматлар ҳам бўлганини қайд этган, аммо бошқа ҳақиқий авлиёларда бўлганидек, Порсо ҳазратлари ҳам уни яширганлар, илм билан машғул бўлиб, асарлар ёзиб қолдирганлар.

Хожа Мухаммад Порсо ижодида тафсир, ҳадис, тасаввуф, калом, фикҳ соҳаларида асосий ўрин тутди. У фикҳ илмини улуғ олимлар силсиласи вакили бўлган Абу Тохирдан олган.

Хожа Муҳаммад Порсо қаламига мансуб асарларни шартли равишда қуйидагича гуруҳлаш мумкин: Қуръон илмлари, тафсир илмлари, ҳадис илмлари, калом илми, усули фикҳ, фикҳ, тасаввуф, адабиёт, биография, тарих ва география соҳалари. Унинг асосий асарлари сирасига “Фасл ал-хитоб”, “Таҳқиқот”, “Тафсири Қуръон”, “Рисолаи қудсия”, “Рисолаи маҳбубия”, “Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд”, “Мақомоти Хожа Алоуддин Аттор”, “Рисола дар одоби мурид” каби асарларни киритиш мумкин.

Хожа Муҳаммад Порсонинг қаламига мансуб юқорида санаб ўтилган асарларнинг барчаси бизгача етиб келгани ва Тошкент, Истанбул ва Техрон шаҳарларидаги кутубхона фондларида икки юзга яқин нусхада сақланиши аниқланди. Бу ҳолат нақшбандия таълимотини ўз китобларида илмий жиҳатдан асослаб берган Хожа Муҳаммад Порсо илмий меросининг Марказий Осиё халқлари маданий тарихидаги ўрни анча салмоқли бўлганини, унинг асарларидан кейинги авлод олимлари ва мутасаввифлари унумли фойдаланганини кўрсатади. Жумладан, кейинги давр муаллифларидан Абдуррахмон Жомий, Ҳусайн Воиз Кошифий, Али Сафий, Шайх Худойдод, Тохир Эшон, Исмоилхон Фақирӣ каби мутасаввифлар ўз асарларини ёзишда Муҳаммад Порсо илмий меросига мурожаат қилишган. Бу эса Хожа Муҳаммад Порсо илмий меросининг Марказий Осиё халқларининг маданий ва маънавий ҳаётида асрлар оша ўз ўрнига эга бўлиб келганини кўрсатади.

Муҳаммад Порсонинг илмий мероси бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас, албатта. Масалан, унинг “Ҳафтоду се фирқа” (“Етмиш уч фирқа”) рисоласи ақида мавзусидаги бошқа асарлари каби бугунги глобаллашув даврида ақидапараст адашган оқим вакиллари раҳиялар беришда илмий асосли кўрсатмалар баён қилинган қимматли манба сифатида муҳимдир. Зеро, Хожа Муҳаммад Порсонинг ижодида ақида ва тавҳид масаласи асосий йўналишлардан бири бўлган. Зотан, Ислом таълимотига кўра, комил инсон бўлиш учун ақида, фикҳ ва тасаввуфни ўзлаштириш лозимдир.

Нақшбандия тариқати назариётчиси сифатида тасаввуф илмида чуқур из қолдирган Хожа Муҳаммад Порсонинг илмий меросини ва ақидавӣ, фалсафӣ қарашларини ўрганар эканмиз, комил инсон бўлиш учун етарли барча маълумотлар камраб олинганини кўрамиз. Яъни,

олимнинг асарлари мазкур уч соҳа – ақида, фикҳ ва тасаввуф мавзуларида ёзилгандир.

Хожа Муҳаммад Порсо ҳазратлари аҳли сунна вал-жамоа вакили ўлароқ Мотуридий ақида мактабини ривожлантириш йўлида “Фасл ал-хитоб”, “Эътиқодот” ва “Ҳафтоду се фирқа” каби рисоалар ёзиб қолдирган.

Биз ушбу мақолада “Ҳафтоду се фирқа” рисоласи ҳақида маълумот бермоқчимиз. Асар ислом умматининг етмиш уч фирқага бўлиниб кетиши хабарини берувчи ҳадис билан бошланган ва муаллифга маълум бўлган фирқалар рўйхати келтирилган ҳамда ҳар бир фирқанинг асосий ғояси баён қилинган, кейин уларга аҳли сунна олимларининг раҳияси келтирилган.

Расулulloҳ (с.а.в.). бир ҳадисларида бундай хабар берганлар:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَفَرَّقَتِ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى وَسَبْعِينَ أَوْ اثْنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً وَالنَّصَارَى مِثْلَ ذَلِكَ وَتَفَرَّقَتْ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ

Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Яҳудийлар етмиш бир фирқага ёки етмиш икки фирқага бўлиниб кетганлар. Насронийлар ҳам ўшанча (фирқага бўлиниб кетишган). Менинг умматим етмиш уч фирқага бўлинади”, дедилар” (Имом Термизий ривояти).

Бошқа ҳадисда бундай дейилган:

إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ تَفَرَّقَتْ عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ مِلَّةً وَتَفَرَّقَتْ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ مِلَّةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا مِلَّةً وَاحِدَةً قَالُوا وَمَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ

“Албатта Бани Исроил етмиш икки миллатга бўлиниб кетганлар. Умматим етмиш уч миллатга бўлинади, фақат битта миллатдан бошқа барчаси дўзахда бўлади”, – дедилар. Шунда (саҳобалар): Эй Аллоҳнинг Расули, улар ким? – дейишди. У зот: “Менинг ва саҳобаларимнинг йўлида бўлганлардир”, – дедилар” (Имом Термизий ривояти).

Ушбу ҳадиси шарифда фақат битта миллат тўғри йўлдан оғишмасдан нажот топишлари хабари берилган. Бу миллатнинг қандай сифатда бўлиши ҳақида бошқа бир ҳадисда шундай дейилган:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ أُمَّتِي لَا تَجْتَمِعُ عَلَى ضَلَالَةٍ فَإِذَا رَأَيْتُمْ اخْتِلَافًا فَعَلَيْكُمْ بِالسَّوَادِ الْأَعْظَمِ. رَوَاهُ ابْنُ مَاجَةَ

Анас ибн Моликдан ривоят қилинади: “Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: “Умматим асло залолат устида жамланмайди. Шунинг учун қачон

ихтилоф кўрсаларинг “саводул аъзам”ни лозим тутинглар”, деяётганларини эшитдим” (Ибн Можа ривоят қилган).

“Саводул аъзам” маъноси “катта қоралик”, “улкан жамоат” маъносига тўғри келади. Саҳобаи киромлар даврида улкан жамоат ҳидоятда бўлишган, фақат жуда озчилик кишиларгина залолатда бўлган. Аммо кейинчалик залолатга кетганлар ҳидоятда юрганларга нисбатан кўпчиликни ташкил қилган бўлиши ҳам мумкин. Шунинг учун ҳам уламолар ушбу ҳадисда хабар берилган “саводул аъзам”ни адади кўп ё кам бўлишидан қатъи назар, Аҳли сунна вал-жамоадир, деганлар.

Демак, мазкур ҳадиси шарифларга кўра Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг умматлари ҳам кўп-лаб фиркаларга бўлиниб кетадилар. Аммо улар орасидан фақат биттаси у зотнинг ва саҳобаларининг ҳамда уларга эргашганларнинг йўлларини маҳкам ушлаган бўладилар. Бу зотлар умматнинг “саводул аъзам”и бўлишади. “Саводул аъзам”дан ажралмаслик Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг барча умматларига қарата айтган буйруқлари ҳисобланади.

Имом Мотуридий роҳматуллоҳи алайҳнинг шогирдларидан бири Абул Қосим Ҳаким Самарқандий “Саводул аъзам” асарида ҳадиси шарифда хабар берилган нажот топувчиларнинг олтмиш иккита ҳислатини баён қилган. Уларнинг айримлари қуйидагилардир:

- мусулмонлар жамоасига қарши чиқмаслик;
- қибла аҳли бўлган кимсани, мадомики ҳалол санаб қилмаган бўлса, бирор гуноҳ туфайли кофирга чиқармаслик;
- қадарнинг яхшиси ҳам ёмони ҳам Аллоҳдан деб билиш;
- ноҳақ равишда бирор мусулмонга қарши қилич кўтармаслик;
- Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг шафоатларини ҳақ деб билиш;
- валийларнинг кароматларини инкор этилмайдиган ҳақ деб билиш;
- гуноҳкор мўминларга гуноҳлари микдорича дўзах азоби бўлишини ҳақ деб билиш;
- Аллоҳ таолони макон, замон, келиш ва кетиш (каби махлуқларнинг сифатлари)дан холи деб билиш.

Абул Қосим Ҳаким Самарқандий раҳматуллоҳи алайҳ ушбу асарида мазкур ҳислатларни мотуридия мазҳабига кўра баён қилган.

МУҲОКАМА

Баъзи уламолар ҳадиси шарифда хабар берилган етмиш уч фирканинг асли еттига фирқага тақалади, деганлар ва уларни номма-ном келтирганлар.

Хожа Муҳаммад Порсонинг “Ҳафтоду се фирқа” (“Етмиш уч фирқа”) асарида ҳам исломий фиркалар ҳақида маълумотлар берилган ва уларнинг асосий ғоялари қаламга олинган ҳамда уларга аҳли суннат вал жамоат олимлари томонидан берилган раддиялар нақл қилинган. Рисола 21 варақдан иборат, форс тилида, настаълиқ хатида. Асарнинг ягона нусхаси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалари фондида №10870/III – қўлёзма таркибидаги учинчи асар.

“Ҳафтоду се фирқа” рисоласи “Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм”дан сўнг қуйидагича бошланган:

“Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу айтадилар: “сарвари олам (с.а.в.)дан Суннат ва жамоат мазҳабининг ким эканлиги борасида сўрадим. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) ушбу ҳадисни марҳамат қилдилар:

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "افتقت اليهود على إحدى (-أو اثنتين -) وسبعين فرقة، وافتقت النصارى على اثنين و سبعين فرقة، وستفترق أمتي على ثلاث وسبعين فرقة، كلهم في النار إلا واحدة"، قيل: من هم يا رسول الله؟ قال: "الذين هم علي ما أنا عليه وأصحابي"

(Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади. Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар): “Яҳудийлар етмиш бир (ёки етмиш икки, дедилар) фирқага бўлинди. Насронийлар етмиш икки фирқага бўлинди. Умматим етмиш уч фирқага бўлинадилар, ҳаммалари дўзахдадирлар, фақат бир фирқа (жаннатий бўлади)”. Улар кимлар, ё Расулуллоҳ, дейишди. “Улар менинг ва саҳобаларим йўлида бўлганлардир”, дедилар”.

Кейин “Уммати Муҳаммад (с.а.в.) фирқасининг фихрести” сарлавҳаси остида етмиш учта фирканинг номи санаб ўтилган бўлиб, жумладан, жабариййа, қадариййа, ҳулулиййа, мўътазила, жаҳмиййа, занодика, таносухиййа ва Сунниййа – Нажотиййа фиркалари.

Кейин юқоридаги ҳадис яна келтирилган: ستفترق أمتي على ثلاث وسبعين ملة، كلهم في النار إلا واحدة. قالوا: ومن هي يا رسول الله؟ قال صلى الله عليه وسلم: "الذين هم علي ما أنا عليه وأصحابي. و هي سواد الأعظم.

“Умматим етмиш уч фирқага бўлинадилар, ҳаммалари дўзахдадирлар, фақат бир фирқа (жаннатий бўлади)”. У фирқа кимлар, ё Расулulloҳ, дейишди. “Улар менинг ва саҳобаларим йўлида бўлганлардир. Шу фирқа саводул аъзамдир”, дедилар.

Бу ҳадисдан кейин котиб томонидан: “Кутбул машойих Хожа Муҳаммад Порсо раҳматуллоҳи алайҳнинг рисоласидан нақл қилинди”, қайди қўшимча қилинган.

Кейинги сатрлардан асарнинг асосий қисми бошланади. Бунда ҳар бир фирқанинг асосий даъволари қисқа маънолари келтирилган ва кейин уларга аҳли суннат вал жамоат олимлари томонидан берилган раддиялар ҳам қисқа ва мазмунли қилиб ёзилган.

Фикримизча, асарда номлари келтирилган фирқаларнинг ҳаммаси ҳам машҳур оқимлар эмас. Балки, муаллиф ўзига маълум ва ўз замонасигача чиққан фирқаларнинг рўйхатини, уларнинг бош эътиқодий ғояларини келтирган, холос. Бу ерда тилга олинган фирқалар орасида ислом уммати олимлари томонидан яқдил адашган дея эътироф қилинган оқимлар ҳам бор. Уларга батафсил изоҳлар бериш, ҳозирги давримизда мавжуд бўлган фирқа ва оқимларнинг ғоялари билан таққослаш, уларнинг фаолиятини таҳлил қилиш эса навбатдаги тадқиқотлар мавзуси бўлади.

Ҳозирча, халқимиз оқдан қорани ажратиб олиши учун, турли ақидапараст адашган оқимлар ҳар қандай даврда бўлишини билишлари учун ушбу рисола таржима қилиб, нашр этилди. Зеро, асар номидан кўриниб турибдики бугунги кунда ҳам долзарб бўлган масалаларга бағишланган (Исмоилов М., 2023).

НАТИЖА

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида маънавий соҳасида хизмат қилаётган ҳар бир ватандошимизга қуйидаги савол зимнида вазифа қўйилди:

“Бутун дунёда кучайиб бораётган радикализм, экстремизм, терроризм, одам савдоси, гиёҳвандлик каби хатарлар, афсуски, бизни ҳам четлаб ўтмаяпти. Лекин такрор айтаман, мусулмон умматига сабоқ берган Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий каби буюк

уламолар етишиб чиққан бизнинг диёримизда бу борада адашганлар, радикализм ва экстремизм ғояларига берилганлар бўлиши мумкинми?” (Мурожаатнома. <https://xs.uz/uzkr/post/>).

Дарҳақиқат, Президентимиз таъкидлаганларидек, Ислом оламига устоз бўлиб келган аллома боболаримиз яшаган бизнинг юртимизда бузғунчи оқимлар, ақидапарстлар бўлмаслиги керак, албатта! Шундан келиб чиқиб, ёшларимизга ҳар хил кимсаларнинг фирибларига, фитналарига учмасликни тайинлаймиз. Шунингдек, уларни Сўфи Аллоҳёр ҳазратлари айтган ушбу насихатларга амал қилишга чақирамиз:

Жамоат аҳли суннат тузган эрлар
Дедилар: “Турфа нозикдур бу йўллар”.

Улуғ йўлни қўйуб, ўлгунча, эй ёр,
Қадам қўйма тояр ерларга зинҳор.

Бу олтинга тенг насихатларига амал қилиб, аҳли суннат вал жамоат йўлидан юрсак, ота-боболаримиз амал қилиб келган мотуридия ақидасига, ҳанафий мазҳабига ва нақшбандия тариқатига амал қилсак, дунё ва охират саодатига эришамиз, Сўфи Аллоҳёр ҳазратлари қилган дуолари бизнинг ҳаққимизда ҳам ижобат бўлади, инша Аллоҳ!

Ойурма яхшиларни орасидин,
Йирок этма Ҳабибинг “қора”сидин.

ХУЛОСА

Ёзма манбалар инсоният тарихидан хабар берувчи, маълум бир юртнинг цивилизациясига гувоҳлик берувчи қимматбаҳо мерослардан бўлиб, бу бебаҳо бойликни сақлашга ҳукуматлар, халқаро жамиятлар катта эътибор билан қарамоқдалар.

Мустақиллик йилларида манбашунос ва тарихшунос олимларимиз томонидан маънавий меросимизни, жумладан, тасаввуф тарихи, тариқат пирлари фаолияти ва соҳага доир манбаларни ўрганиш кенг қўламда бошлаб юборилди. Тасаввуфий ёзма манбаларнинг таржима ва таҳлилига оид ишлар эълон қилина бошлади ва уларда тасаввуф тарихига оид маълумотлар секин-аста бериб борилди.

Хожа Муҳаммад Порсо турли диний илмларни чуқур ўрганиб, замонасининг забардаст олимлардан бири бўлиб етишган ва Баҳоуддин Нақшбанддан сўнг Марказий Осиёда нақшбандия

оқимининг энг йирик вакили ҳамда тарғиботчиси сифатида машхур бўлган.

Баҳоуддин Нақшбанд вафоти олдидан Хожа Муҳаммад Порсонинг ўз ўрнига тайин қилиб: “Ҳижоз йўлида айтган гапим гапдир, кимки бизни орзу қилса, Хожа Муҳаммад Порсога назар қилсин”, деганлар.

Муршидлик мартабасига етган Хожа Муҳаммад Порсо тафсир, ҳадис, тасаввуф, калом, география, адабиёт, тарих, фикр каби соҳаларда ҳам моҳир олим бўлиб, қирқдан ортиқ асарлар ёзган. Унинг ибратли ҳаёти, дин ва дунё, олам ва одам, илм ва маърифат, ишқ ва муҳаббат ҳақидаги қарашлари, турли илмлар ва мавзуларга бағишланган илмий-адабий асарлари кейинги аср мутасаввифлари учун дастурул амал бўлиб келган.

Бундан ташқари унинг ақида борасидаги асарлари юртимиз мусулмонлари амал қилиб келган мотуридий йўналишида ёзилган бўлиб, бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Жумладан, Хожа Муҳаммад Порсонинг “Ҳафтоду се фирқа” рисоласи ва ақида мавзусидаги бошқа асарлари бугунги глобаллашув даврида турли ўлкаларда динни ўз билганича талқин этаётганларга, ақидапараст адашган оқим вакиллари раҳиялар беришда илмий асосли кўрсатмалар баён қилинган қимматли манба сифатида муҳимдир.

Хожа Муҳаммад Порсонинг “Ҳафтоду се фирқа” – “Етмиш уч фирқа” асари бугунги кунда ҳам долзарб бўлган масалаларга бағишланган. Асар номидан кўриниб турибдики, унда исломий фирқалар ҳақида маълумотлар берилган ва уларнинг асосий ғоялари қаламга олинган ҳамда уларга аҳли суннат вал жамоат олимлари томонидан берилган раҳиялар нақл қилинган.

Тўғри асарда номлари келтирилган фирқаларнинг ҳаммаси ҳам машхур оқимлар эмас. Фикримизча муаллиф Хожа Муҳаммад Порсо ўзига маълум ва ўз замонасигача чиққан фирқаларнинг рўйхатини, уларнинг бош эътиқодий ғояларини келтирган, холос. Бу ерда тилга олинган фирқалар орасида ислом уммати олимлари томонидан яқдил адашган дея эътироф қилинган оқимлар ҳам бор. Рисолада номлари санаб ўтилган фирқаларга батафсил изоҳлар бериш, ҳозирги давримизда мавжуд бўлган фирқа ва оқимларнинг ғоялари билан таққослаш, уларнинг фаолиятини таҳлил қилиш эса навбатдаги тадқиқотларда амалга оширилади.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 16 апрелдаги “Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Қаранг: <https://lex.uz/docs/4791086>.
2. <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-olij-mazhlis-va-ozbekiston-khalqiga-murozhaatnomasi>.
3. Ж.Нуриддинов. (2018). Авроди Нақшбандия. Тошкент: “Ўзбекистон халқаро ислом академияси” нашриёт-матбаа бирлашмаси.
4. Али ибн Аҳмад ал-Фурий. Канз ал-ибод фи шарҳ ал-Аврод: Қўлёзма. ЎзР ФА ШИ, инв. №2393. 464 ҳ.й. 386 varaқ.
5. Бабаджанов Б. (1996). Политическая деятельность шейхов Нақшбандия в Мавараннахре (I пол. XVI в.): Дис. ... канд. ист. наук. Тошкент: ИВ АН РЎз.
6. Баратов М., Усмон О. (1995). Ўрта Осиёда тасаввуф оқимлари // Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Тошкент: Ўзбекистон.
7. Бўриев О., Ҳасанов М. (2001). Хожа Муҳаммад Порсо // Маънавият юлдузлари. Тошкент.
8. Зиёдов Ш. (2009). Хожа Муҳаммад Порсо кутубхонаси // Диншунослик фанларининг долзарб муаммолари. Илмийтўплам I том. Тошкент: Тошкент Ислон университети нашриёти.
9. Исмоилов М. (2023). Хожа Муҳаммад Порсонинг “Етмиш уч фирқа” асари исломдаги фирқалар тарихини ўрганишга оид манба сифатида. Монография. Тошкент: Маҳалла ва оила.
10. Исмоилов М. (2019). Хожа Муҳаммад Порсонинг Шарқшунослик институтида сакланаётган асарлари / Имом Бухорий сабоқлари, №3.
11. Каримов Э. (1996). Суфийские тарикаты в Центральной Азии XII-XV в.в.: Дис. ... док. ист. наук. Тошкент: Институт истории АН РЎз.
12. Хидирова Н. (2004). Хожа Муҳаммад Порсо илмий мероси: Дисс. ... тарих. фан. номзод. Тошкент: ЎзР ФА Тарих институти.
13. Хожа Муҳаммад Порсо. ал-Ҳадис ал-арбаъун. ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, №8825/IV.
14. Хожа Муҳаммад Порсо. Тафсири Қуръон. ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, №2180.
15. Хожа Муҳаммад Порсо. (нашр йили кўрсатилмаган) Фасл ул-хитоб. Тошкент: Ғ.Орифзонов матбааси.
16. Хожа Муҳаммад ибн Муҳаммад Порсои Бухорий. (1354). Қудсия (Қаломоти Баҳоуддин Нақшбанд. Бо муқаддима, тасбеҳ ва таълиқ аз Муҳаммад Тоҳири Ирокий). Техрон.
17. Evrad-I Bahaiyye. (1991). Турк ва араб тилларида. <https://www.kerimusta.com/evrad-i-bahaiyye>. Koprulu Fuad. Turk edebiyatinda ilk mutasavviflar. Ankara.
18. De Weese D. (1988). The Elipse of the Kubraviyah in Central Asia // Iranica Stadies. vol. XXI. № 1-2.

REFERENCES

1. The decision of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev dated April 16, 2020 "Fundamentally improve the personnel training system and increase scientific potential in the field of Oriental studies". See: <https://lex.uz/docs/4791086>.
2. <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevny-olij-mazhlis-va-uzbekiston-khalqiga-murozhaatnomasi>.
3. J. Nuriddinov. (2018). Avrodi Naqshbandiya. Tashkent: "International Islamic Academy of Uzbekistan" publishing-printing association.
4. Ali ibn Ahmad al-Guri. Kanz al-Ibad fi Sharh al-Awrod: Manuscript. UzR FA ShI, inv. #2393. 464 AD 386 pages.
5. Babadjanov B. (1996). Politicheskaya deyatelnost sheikhov Nakshbandiya v Mavarannakhre (I pol. XVI c.): Dis. ... candy. ist. science Tashkent: IV AN RUz.
6. Baratov M., Usman O. (1995). Currents of mysticism in Central Asia // From the history of socio-philosophical thoughts in Uzbekistan. Tashkent: Uzbekistan.
7. Boriev O., Hasanov M. (2001). Khoja Muhammad Porso // Stars of spirituality. Tashkent.
8. Ziyadov Sh. (2009). Library of Khoja Muhammad Porso // Current problems of religious studies. Scientific collection Volume I. Tashkent: Publishing House of Tashkent Islamic University.
9. Ismailov M. (2023). Khoja Mohammad Porsonin's work "Seventy-three sects" as a source for studying the history of sects in Islam. Monograph. Tashkent: Neighborhood and family.
10. Ismailov M. (2019). Works of Khoja Muhammad Porso stored in the Institute of Oriental Studies / Lessons of Imam Bukhari, #3.
11. Karimov E. (1996). Sufi tarikaty v Tsentralnoy Azii XII-XV centuries: Dis. ... doc. hist. science Tashkent: History of the Institute AN RUz.
12. Khidirova N. (2004). Scientific heritage of Khoja Muhammad Porso: Diss. ... history. science. candidate. Tashkent: History Institute of the Russian Academy of Sciences.
13. Khoja Mohammad Porso. al-Hadith al-arba'un. Manuscript of UzR FA ShI, #8825/IV.
14. Khoja Mohammad Porso. Tafsir Qur'an. Manuscript of UzR FA ShI, #2180.
15. Khoja Mohammad Porso. (the year of publication is not indicated) Fasl ul-Khitab. Tashkent: G. Orifjanov printing house.
16. Khoja Muhammad ibn Muhammad Porsai Bukharai. (1354). Qudsiya (Kalamoti Bahauddin Naqshband. Bo introduction, tasbeh and taliq az Muhammad Tahiri Iraqi). Tehran.
17. Evrad-I Bahaiyye. (1991). In Turkish and Arabic. <https://www.kerimusta.com/evrad-i-bahaiyye>. Koprulu Fuad. The first mystics in Turkish literature. Ankara.
18. De Weese D. (1988). The Ellipse of the Kubraviyah in Central Asia // Iranica Stadies. Vol. XXI. No. 1–2.

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИНИНГ
“МОТУРИДИЙЛИК” ЖУРНАЛИ

Мазкур нашр олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларининг
профессор-ўқитувчилари, докторантлари, мустақил тадқиқотчилари, магистрантлари,
талабалари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Таҳририят фикри муаллиф нуқтаи назари билан бир хил бўлмаслиги мумкин.
Журналдан кўчирма олинганда манба қайд этилиши шарт.

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

2/2023

Бош муҳаррир: **Ж.Каримов**

Муҳаррир: **З.Фахриддинов**

Нашр учун масъул: **З.Арслонов**

Чет тилларидаги матнлар муҳаррири: **О.Сотволдиев**

Дизайнер-саҳифаловчи: **З.Ғуломов**

Манзилимиз: Ўзбекистон халқаро ислом академияси Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази,
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.

Тел: (+99871) 244-35-47, (+99871) 244-35-36. **Web:** www.maturidijournal.uz

E-mail: info@moturidiy.uz

Нашриётнинг лицензия рақами АИ № 0011. 06.05.2019 йил.

Босишга 27.06.2023 йил рухсат этилди. Бичими 60×84 1/8.

Ризограф усулда босилди. Шартли босма табағи 10,2.

Нашр табағи 10,4. Буюртма № 06.

Баҳоси шартнома асосида.

“Ўзбекистон халқаро ислом академияси ”
нашриёт-матбаа бирлашмаси босмахонасида чоп этилди.
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.